

Lovra Éva*

Sugárút- strukturális analízis

Városépítési és építészeti kapcsolatok

1. Bevezetés

A második világháború után kialakult gazdasági és igénybeli változások miatt a lakhatás és a lakás, mint élettér jelenségét lehetetlen csak a tér fizikai méreteinek figyelembe vételével meghatározni, nem csak Szabadkán, hanem a Európa más országaiban sem. A méretet a minimális dimenziók és az emberi lépték határozza meg, így a lakást nem lehet csupán objektumként kezelni.

Szabadkán, 1975 előtt játszódtak le a legintenzívebb, a központi városrész szövetét átalakító folyamatok. Évtizedekre lebontva az építkezések technológiájának fejlődését is nyomon követhető. Az ötvenes évekre jellemző típusépületek a Sugárút kezdeti szakaszán (városközponttól a Setaerdő [Dudova šuma] felé) még téglából épültek, majd az Antić-féle pontházak (szoliter) már csúszó zsaluzat technológiával készültek és a befejező szakasz alumíniumborítású épületeinél az alumínium újdonságként számító felhasználása mellett, félig előregyártott elemeket alkalmaztak – ez a technológia is újszerűnek számított a hatvanas években. Az ötvenes és hatvanas években épített lakások és lakóépületek elemzése (a szabadkai Tito marsall sugárúton, valamint a volt Jugoszlávia tagországa, Szerbia területén épült lakóegységek) a fizikai méretek mellett figyelembe veszi a kialakult sajátos társadalmi és szociológiai helyzetet, amit a maga a lakás, mint egység, illetve az adott időszak és terület specifikumai generáltak. A strukturális analízis kitér a normák által meghatározott jellemzőkre és a fizikai tulajdonságokra: a lakás mérete, szerkezete, ami a benne élő család szerkezetével együtt elemezhető, megvilágítás - vizúrák, nyitott terek (nem minden esetben rendelkeznek ilyennel, de a Sugárút helyspecifikuma miatt ez kívánatos lenne), a szerkezeti egységek flexibilitása - kommunikációk az egységen belül, az infrastruktúra, amelyik a modern urbanizációs folyamatok kezdetét jelöli, de mivel a vizsgált időszakban a Sugárút adott területén nem minden funkció épült ki teljesen, így ezt nem vehető figyelembe. Szabadkán a beruházási lehetőségek (az építőipar nem iparosodott, a beruházásokat a Fond za stambeno izgradnje, Direkcija za

* Lovra Éva, építőmérnök, PhD hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Pollack Mihály Műszaki és Informatikai Kar, Breuer Marcell Doktori Iskola, Topolya

stambeno izgradnje kezelte, s a beruházó leginkább a város és a község volt) és az építkezések volumene miatt a félig előregyártott és előregyártott elemek rendszere nem tudott a végletekig fejlődni, hiszen a városban ekkor nem voltak adottak a lehetőségek olyan gyárak kialakítására, amelyek ilyen elemeket gyártanak.

A második világháború után a lakhatás, mint szociális - szociológiai és társadalmi kérdés nem korlátozódik csupán a lakással, mint életterrel kapcsolatos fizikai szükségletekre, ennek problematikája sokkal szélesebb, meghatározza az otthon képzetét, a társadalmi élet minden szintjére lebontott életminőséget, így maga a lakás, mint élettér egy társadalmi eszme vagy gyakorlat megvalósulásává válik. A lakhatás természetes szükséglete összetett, mert a minimális életszínvonal általános igénye mellett figyelembe kell venni annak a vágyát, hogy az élettér, illetve a lakás ne csak egy hely legyen, amelyik az alvás átmeneti állapotához kötődik, hanem a családi és magánélet megvalósulásának tere. Megvizsgálva az adott időszak (1956-1969) alatt épített mikrokörnyezetet és a kialakult, részben a környezet által generál tényezőket, megállapítható, hogy a mindezzel kapcsolatos ellentétek alapja az, hogy nem elég a méretekre vonatkozó követelmények betartása, mivel összetett jelenség, amit a biológiai, pszichológiai, társadalmi, kulturális, környezeti és fizikai karakterisztikák és igények határoznak meg.

2. Az épített környezet és a lakóépületek elemzése (metodológia és kritériumok)

Emberi lépték- a test és lakás viszonya Ernst Neufert tézisei felhasználásával

Kritérium A:		Kritérium B:		Kritérium C:	
Család-tagok száma	Lakás struktúrája	Család-tagok száma	Lakás struktúrája	Család-tagok száma	Lakás struktúrája
1	Másfél szoba	1	Egyszobás	1	Garzon
2	Kétszobás	2	Másfél szoba	2	Másfél szoba
3	2+fél szoba	3	Kétszobás	3	Kétszobás
4	Háromszobás	4	2+fél szoba	4	2+fél szoba
5	3+fél szoba	5	Háromszobás	5	Háromszobás
6	Négyoszobás	6	3+fél szoba	6	Másfél szoba

Neufert ábrái és néhány, a lakáson belül megvalósuló élethez szükséges alapvető minimális emberi mérték szerint megállapítható, hogy az adatok és mértékek korrigálása nélkül lehetetlen elvégezni az elemzést az A, B, C kritérium szerint. Az ember, mint mérték, valamint az emberi cselekvés adta jellegek összegzése nem mérnöki szempontból vizsgálható, sokkal inkább szociológiai és biológiai aspektus. A minimális követelmények, a helyzetspecifikum, mint mozgás, pihenés, munkavégzés alapján, Neufert ábrái némi sdításra szorulnak, mivel az általa megadott magasság 1.75 m, de a realisabb kép érdekében ezt 5 centiméterrel növelni kell. Könyvében közölt táblázat rajzai és az új magasság alapján:

1. kinyújtott kar: hossz 1.125 m (E.N), korrigált hossz 1.30 m (L.É).
2. Irodai- és ebédlőszéken való ülés: 13. 14. 19. ábra: hossz 0.85 m (0.90 m korrigált)
3. Optimális ülőhelyzet (2. ábra): 0.75 m, pihenőszék (16. ábra) hossz 1.25 m.
4. Fekvő helyzet (24. ábra): 2.00 m, korrigált hossz 2.10-2.20 m (L.É.).
5. Falak közötti szükséges hely, az emberi fordulás szélességének $\geq 10\%$ -os bővítése: a minimális szélesség a két férfi között a 1.15 m + $\geq 10\%$ (1.25 m).

Az adott mértékek alapján számított szabványminimumok, amelyeket a szerkezeti elemzés folyamán alkalmazunk:

1. minimális terület, amit elfoglal az ember, ha dolgozik és áll: $\approx 1.15 \text{ m}^2$ (1.30 m * 0.88m)
2. minimális terület ülő helyzetben, munkavégzés közben: $\approx 0.68 \text{ m}^2$ (0.9 m*0.75 m)
3. minimális terület nyugalmi-, ülőhelyzetben: $\approx 0.94 \text{ m}^2$ (1.25*0.75 m)
4. a pihenés (fekvés) minimális területe: $\approx 1.62 \text{ m}^2$ (2.15 m* 0.75 m)

A lakótér értékelése a következő elemzésekre tér ki

1. A család és a lakás szerkezetére vonatkozó elemzés
2. A munkavégzés tereinek elemzése:
 - a) előtér: sárgával jelölt
 - b) az ételek elkészítésére és fogyasztása fenntartott zóna (konyha és étkező): világoskék
 - c) higiéniai célokra fenntartott zóna (fürdőszoba és WC): zölddel jelzett
 - d) nappali és éjszakai tartózkodásra alkalmas zónák (nappali, hálószoba): rózsaszín
 - e) tanulás esetében a gyerekszobák: sötétkéssel kiemelve
3. A zónák és azok viszonyának elemzése:

- a) kommunikáció a munkaterületek között, zölddel jelölve a szabványok alapján megengedett útvonal, a tiltott utak pirossal jelölve (1. a lakó a bejárat előtt, 2. a lakó a lakásban tartózkodik)
 - b) kommunikáció a munkavégzés területei és a lakó, lakáson belüli helyzete között (sötétkék vonal)
4. Vizúrák analízise, megvilágítottság, vizuális kommunikáció a külvilággal (épített és természetes környezettel) (magenta)
5. Szabadtéren való tartózkodás (narancs)

Munka és lakóközösség

Családi otthon (lakótér) elsődlegesen a családi ház, az iparosodás után már mind nagyobb mértékben a lakás, nem csak egy alvó- és tárolóhelyként, hanem a magán- és családi élet, illetve a munka megvalósításának színtereként kellene, hogy funkcionáljon, tehát alapvetően többfunkciós eszköz, amit figyelembe kell venni az elemzés folyamán. A funkciók, a szobák közötti átjárhatóság, területek közötti mobilitás, flexibilitás kombinációi alapján elemezhetőek ezek a mutatók, így magánál a lakótérnél, egyre gyakrabban a mindennapi élet és a munkavégzés tere egyé válik, ekkor figyelembe kell venni ezeket a specifikumokat is (flexibilis helykihasználás az igények és funkciók változásának tükrében), ha konkrétan egy üzleti- és lakóépületről van szó, akkor az épület olyan igények által kialakított, ahol párhuzamosan valósul meg a munka és lakhatás-élet.

A feltételekről és műszaki szabványokról szóló rendelet

A lakás helyiségei		Lakás szerkezete										
		G	1	1,5	2	2,5	3		3,5		4	
							*a	b	a	b	a	b
1.	min	16	17	17	18	18	18		18		19	
2.	min				11	11	11		11		11	
3.	min						11		11		11	11
4.	min			7		7		7	7	7		7
5.	min	3,1		4,0	4,0	4,0	4,0		5,8		5,8	
6.	min	3,4		4,0	4,0	5,5	6,0		6,5		6,5	
7.	min	0,4	0,4	0,6	0,6	0,7	0,7		0,9		0,9	
8.	min	0,4	0,4	0,6	0,6	0,7	0,7		0,9		0,9	
9.	min	2,6	3,3	3,3	3,5	3,5	3,7		3,7		3,8	
10.	min					1,2	1,2		1,2		1,2	
11.	min		1,0	1,3	2,0	2,0	3,0		3,0		3,0	
12.	min	27,5	32	41,3	48	58	66		77		86	

Az elemzés műszaki oldala a normák segítségével elemezendő: A lakóépületek és lakások tervezésére adott rendelet és műszaki szabványok (Pravilnik o uslovima i tehničkim normativima za projektovanje stambenih zgrada i stanova) hatályba lépése a Szerb Köztársaság Hivatalos Lapjában (110-00-00059/2012-08 szám, Belgrád, 2012. május 31.) megjelent utáni nyolcadik napra esik, a rendeletek 2013. június 1-jétől alkalmazandóak.

A táblázathoz tartozó jelzetek:

a) és b) a lakás szerkezetétől függő változatok

1. nappali	7. tároló
2. szoba franciaágygal	8. kamra
3. kétszemélyes szoba	9. fürdőszoba
4. egyszemélyes szoba	10. WC
5. étkező	11. erkély

6. az étel előkészítésére fenntartott helyiség (konyha)

12. Összes terület (köztes zónákkal)

3. Sugárút, lakóépületek építése Szabadkán az 1950-es és 1960-as években

1945-től, közvetlenül a háború utáni periódusban az állam újra-élesztésén, városok újjáépítésén munkálkodtak. Szerbiában a szükség határozta meg az építészet és az urbanizmus alakulását, a “krov nad glavom” (Maldini 2004), tetőt a fej fölé ideológiája kizárta az esztétikát és az individualizmust. A kollektivista, monumentális képzőművészeti elemekkel, gyenge anyagokból épült alaktalan és monoton épületek állami megrendelésre készültek.

Szabadkán a sugárutak építése nem csak a városrendezés szempontjából vált fontossá, megjelenik a mai Tito marsall sugárút a Fűzfás-ér (Vrbov potok) vonalán - megoldást kellett találni a Zorka¹ gyárból lefolyó szennyvíz elvezetésének kérdésében, és új lakásokat építeni, ami megnöveli a város központi részének lakosságát -, és a megvalósíthatatlan Novi bulevar a Rogina bara árterében. Ezek a sugárutak követték a vízfolyások természetes vonalát, a talaj lejtését a város központi részének irányába. A lakosok száma a világháborúk következtében csökkent, így a múlt század elején még 100 000-es lélekszámú város csak a hatvanas évek folyamán nyerte vissza lakosainak számát, ami növekvő tendenciát mutatott. A 1944-es bombázásban megsérült és lerombolt lakó- és történelmi épületek, főleg a vasút mellett megsemmisített épülettömbök új területeket nyitottak a szükség határozta építészet és az urbanizmus alakulására. A pusztítás, illetve a lakóépületek és infrastruktúra gyenge minősége és hiánya, a város fejlődése jelentős mértékben közrejátszott az új lakónegyedek, így a Tito marsall sugárút kialakításában is.

Várostervezési szempontból a lakosság növelése, az elavult épületállomány korszerűsítése, megfelelő infrastruktúra kialakítása, közművesítés, az elmocsarasodott, szennyezett Fűzfás-ér problémájának megoldása (higiéniai és egészségügyi szempontok is közrejátszottak), nem utolsósorban egy új városi korzó kialakítása volt az ötvenes évek várostervezőinek (Baltazar Dulić és Franje De Negri) elképzelése és feladata, amikor vázolták a Tito marsall sugárút vonalát.

¹ 1904-ben alapították a Klotild sósavgyárat. Ötven évvel később a Zorka nevet vette fel.

A meglévő lakások közül kétezer nem rendelkezett megfelelő higiéniai feltételekkel, de emellett 2300 lakásra volt még szükség (*Dulić* 1953: 157) a lakosság alapvető igényeinek kielégítésére. A térkép (IAS/SzTL, F:003, 3.3.1.42. melléklet 1.) tanúsága szerint a lakásgondok megoldását többemeletes lakóházak építésében látták, amik felváltották a város lebombázott épületeit és földszintes házait. Ezek a többemeletes mikrorégiók blokkoknak még nem nevezhetők, hiszen a kisebb lakónegyedek lakótelepiségét enyhíti a városközpont közvetlen közelsége. A város 1954-es urbanisztikai térképén (IAS/SzTL, F:003, 3.3.1.42) a meglévő és a tervezett épületeket vázolják. Itt, mint új köz- és lakóépületek jelennek meg az említett lakótelepek. 1958-ban már elindul az első négyemeletesek építése (IAS/SzTL, F:138, 1956), amelyekre a típus szerinti tervezés jellemző, egyenépületek, megegyező anyaghasználattal és karakterisztikákkal. A statisztikai összeírás szerint a 14 000 felépült lakásnak 0,07%-a három-, 0,3%-a két- és 2%-a egyemeletes, míg 95%-a földszintes. Anyaghasználatában: szilárd anyag: 19%, vegyes építőanyag: 22% és gyenge (döngöltfalú): 59%. Szabadkának ekkor, az ötvenes évek elején 50 000 lakosa volt, az átlagos népsűrűség pedig 60 lakos hektáronként (*Dulić* 1953: 157).

Az eredetileg a területen álló földszintes házak nagy része gyenge anyagból készült, döngölt falú épület volt, megfelelő szennyvízelvezetés és alapvető higiéniai feltételek nélkül. A Fűzfás-ér vonalán valamint a kiszélesedő völgyében épül a sugárút, a területet a Lazar cár és a Jugović fivérek utca, valamint a Komor és Jakab (valamikori Októberi forradalom) tér határolja. De Negri elképzelése szerint a két oldalán zöldterülettel szegélyezett út központi része sétálóutca funkciót tölt be, míg a motorizált forgalom kiszorulna a magát a sugárutat és a gyalogutat szegélyező fák – zöldterület közé.

A város lakásépítésre vonatkozó részletes főtervét (Detaljni urbanistički plan za stanbenu izgradnju) három példányban Mészáros Piroška építész készítette el, aminek alapján két magasház (szoliter) épült a sugárúton úgynevezett csúszó zsaluzat technológiával, tervezője Ivan Antić építész, akit a belgrádi Zvezdarán épült ugyanilyen épületeiért Októberi - díjjal tüntettek ki. E részletes városterv alapján épültek a többemeletesek a sugárút mellett, a Leković utcától a Vinkovac utcáig. Szabadka Járás Népbizottsága (Narodni odbor sreza Subotice – NOS) Lakásépítési Igazgatósága (Direkcija za stambenu izgradnju NOS Subotica) munkáját 1957 végén kezdte és 1961-ig működött, majd a Lakásépítési Alap (Fond

za stambenu izgradnju) vette át a szerepét. Az igazgatóság által elkülönített javak (lakhatási hozzájárulás – stambeni doprinos) tették lehetővé a tervezett lakásépítést. A Sugárút kivitelezésére előirányzott rövid idő (1958–1968) betartása miatt típusterveket alkalmaztak. Az első négyemeleteseket Sibir Đorđević tervezte (kétszobás, 46-47 m² területű lakások, amik a családok első lakásának funkcióját töltötték volna be), a katonatiszteknek és városi tisztviselőknek épített szintén négyemeletes épületek Neven Vlak belgrádi építész munkái, a hétemeletes, úgynevezett Limenka épületek pedig Andre (Endre) De Negri és Jesenski félmontázs épületei, amelyek urbanisztikai tervét Gellér (Josip) József vezetésével készítették el (ZZUS, IV/4). A zöldterületek–parkosítás kivitelezése Bruzslai Iлона erdőmérnök, a sétálóút kikövezése Gavro Braun építőmérnök tervei alapján valósult meg (IAS/zTL, F:138 0650/13266/1958). Az alapvető funkciókat és igényeket figyelembe véve hamarosan iskola, az út közvetlen közelében piac, egészségügyi intézmény és posta épült, valamint már eleve adott volt a Sétaerdő, mint rekreációs terület.

Az első építőrendszabályokat Ürményi Mihály 1782-ben kinevezett királyi biztos véglegesítette, a városi tanács 1780-ban készült jelentése alapján. A jelentésben szerepelt a szárazmalmok városon belüli elhelyezkedésének és az utcavonalak elmosódottságának problémája is: a házak-telkek bekerítetlenül álltak, így nem alkottak utcai frontot, utcavonalat. Az építési és tűzrendészeti szabályok ezeket a városszépészeti gondokat is igyekeztek megoldani: köteleztek a szárazmalmok központból való kitelepítésére, az utcafrontok kialakítására, a nem megfelelő épületek lebontására, a házak tetejének biztonságosabb kialakítására. Az utcák valódi rendezése csak az 1839-ben elkészült felmérés és telekkönyv alapján kezdődhetett el. Ürményi 1782-ben megbízta Carolus Leopoldus Kovátsot egy telekkönyv és kéziratos térkép készítésére Szabadka városról (Maria Theresianopolis) (*Iványi* 1892: 146). Az 1778-ban készült térképen már felismerhetők térszerkezetének elemei – parcellák – és berajzolták az álló- és folyóvizet is (*Rudinski* 1984/2: 178-184). A kéziratos térképen kivehető a későbbi Tito marsall sugárút vonala, majd Könyves-Tóth Mihály 1885-ben készült vázlatrajza és szabályozási könyve (*Könyves-Tóth Mihály... Előterjesztése Szabadka sz. kir. város tekintetes tanácsához... a város háromszögös felvétele, lejt mérése, utca-szabályozása és csatorna tervezése ügyében. Szabadka, 1885.* és vázlat: IAS/SzTL, F:003, 3.2.1.4.)

tényleges tengelyvonala. Az 1910-ben, Frankl István² rajzolta térképen a Sugárút a barokk várostervezést követi, a fákkal szegélyezett sétány a Sétaerdőt és a város központját, az épülő városházát hivatott összekötni 1928-ban, Kosta Petrović városrendezési térképén³ újra megjelenik a sugárút vonala, amelynek tényleges realizációját csak az ötvenes évek végén kezdték el. 1930-ban, a város főmérnöke a város vezetőségnek felterjesztett javaslatában megjegyzi: „A város polgárai már több évtizede intenzív harcot folytatnak az úgynevezett „Sugárút” megnyitása érdekében (a Pašić utca kiterjesztése a Sétaerdőig). Ennek szükségességét a városi előljáróság látta elő nem csak a háború előtt, hanem a felszabadulás utáni időben is, azonban az események szerencsétlen egybeesésének köszönhetőleg meghiúsult a terv véghezvitele (kivitelezése). Most úgy gondoljuk, hogy ez a legmegfelelőbb idő, végrehajtása a városi képviselő legnagyobb feladata lenne, ami az elmúlt tíz évben Szabadka város érdekében történt. Meg kell nyitni az utcát Szabadka város rendezése és megszépítése szempontjából is. Szükség van az utca megnyitására Szabadka város rendezése és szépítése érdekében. Ez a város fejlődésének természetes vonala, amelllett, hogy az új paloták sorával ajándékozná meg a várost, a városközpont közelebb kerülne az erdőhöz, amely a város szélén fekszik.” Prcsity Kálmán városi képviselő kihangsúlyozza, „hogy az út megnyitásának kérdése régi eredetű. Mivel a háztulajdonosok pénz hiányában nem tudnak majd építkezni, valamint az útépités miatti kisajátítás során egy nagy ipari vállalat semmisülne meg, továbbá a hely, ahol ez az út épülne, nagyon alacsonyan helyezkedik el, a feltöltése nagy befektetéseket igényel, ezért anyagi okokból vegyék le a napirendről ezt a kérdést.” (IAS/SzTL, F: 47, I, 2/1930.)

A Tito marsall sugárút esetében erős hatással bír a szocialista szellemiség, mégsem vehetjük ezt kizárólagosnak, hiszen a modern várostervezés fő célja az életminőség javítása, de jelentkezik ebben az esetben a történelmi előzmény is, miszerint a sugárút első terve nem a múlt század ötvenes éveinek elején készül, hanem 1884-től kezdve több városépítési

² Frankl István: A (mai) Tito marsall sugárút nem megvalósított szabályozási terve (1910), és Szabadka utcahálózatának térképe (1915), IAS/SzTL, F:003, 3.1.1.14. ifj. Frankl István és Frankl István: Szabadka szabad királyi város utcahálózatának térképe (1911), IAS/SzTL, F:003, 3.1.2.74.

³ Az 1928-ban nyomtatott utcahálózati térképre 1930-ban bejelölték a városi temetőben a város által meghatározott temetkezési helyeket az öngyilkosok részére (Szabadka Építészeti Ügyosztálya) IAS/SzTL, F:047, II-70/1927.

terv tartalmazza (1910, 1928, 1954). Összegezve ezeket, valamint figyelembe véve a szocialista és a modern várostervezés hasonlóságait, azt a tényt, hogy ezek a hasonlóságok abból sajátosságából adódnak, miszerint a szocialista országok urbanizmusa kicsit megkésett a nyugati államokéhoz viszonyítva leszögezhető, hogy ami a Sugárutat a szocialista modern várostervezés egyedi példájává teszi, az a történelmi-földrajzi-lokális jelleg átmentése egy reprezentatív jellegű sétányba, ami az elnevezését nézve is, a titói korszakot dicsőíti a gyakorlati funkciói mellett.

A Tito marsall sugárút központi fekvésű terület, funkcionálisan csak részben kapcsolódik Szabadka város belvárosi részéhez, köszönve ezt a Dimitrije Tucović utcának, amelynek folytatása az út, de ezt a vonalat bontja a Jovan Zmaj utca és a Zsinagóga tér kereszteződése. A későbbi körforgalom építése ezeknek az utcáknak és térnek kereszteződésében finomított a városképen, lelassult a forgalom és a zöld sziget kellemesebb átmenetet képez. A funkcionális kapcsolatot erősíti a Szabadkai Városi Múzeum épülete a sugárút és a Zsinagóga tér sarkán, de potenciális válaszfal is a történelmi belváros és a szocialista modern lakótelep között (aktív építési idő 1957–1968 között, de a múlt század hetvenes éveiben is épültek lakó- és más funkciót betöltő épületek). A városrészt a Szép Ferenc, Jugović fivérek (szélesebben szemlélve a Frangepán) utca, Komor és Jakab (valamikor Októberi forradalom) tér, Zsinagóga tér a városközpont felőli oldalon, Jovan Zmaj, Lazar cár és Arsenije Čarnojević utcák által határolt belterületet foglalja magába.

A városrész Szabadka települési struktúrájában az újabb építésű (második világháború utáni) sűrűn és közepesen lakott, társasházas lakóövezethez tartozik:

– lakótömbök félig zárt és zárt tömbökben nagyobb szintszámú (földszint+4 és ennél magasabb) épületekkel, ide tartoznak a meglévő urbanus struktúrákon belüli egyes interpolációk, melyek lezárják a korábban megkezdett tömböket és féltömböket,

– részben toronyházak (szabadon álló, több emeletnyi magas épületek) által alkotott lakótelep (GUP 2020 2006: 59)

A tömbházas lakóövezet a népsűrűség, lakottság szerint a következő csoportokra oszlik:

– közepesen lakott, tömbházas lakóövezet (200-300 lakó/ha), sűrűn lakott, tömbházas lakóövezet (több mint 300 lakó/ha) (GUP 2020 2006: 248-249)

4. A szabadkai Titó marsall sugárúton és más, Szerbia területén található jellegzetes lakóépületek elemzése

A vizsgálandó lakóépületek és lakások kiválasztási módszere az idővonal követése mellett, az építőanyag használatának változásait is figyelembe veszi. A Tito marsall sugárút esetében a fellelhető tervek korlátozott mennyisége miatt, ezek közül a tervek közül kettő ötletterv, a többi főterv (itt nincsenek berajzolva a bútorok), a gyakorlati analízis az út kiépítésének fázisait követő tervek segítségével végezhető (kiépítés I-IV. fázisa).

A kiépítés fázisai, a vizsgált épületek típusai szerint: I. fázis- zöld és piros, II. fázis- magenta, III. fázis- kék, IV. fázis- narancssárga

A kiépítés I. és a II. szakasza (1950-es évek végén), területileg fellelte a sugárút kezdeti szakaszát, a városközpont felől haladva a Sétaerdő felé. Az időszakra és a szakaszra a téglalapítású épületek jellemzőek, majd a III. szakasz kiépítése már a hatvanas években kezdődik, az Antić-féle pontházak (szoliter) csúszó zsaluzat technológiával készülnek és a befejező szakasz (IV.) alumíniumborítású épületeinél az alumínium felhasználása mellett, félig előregyártott elemeket alkalmaztak.

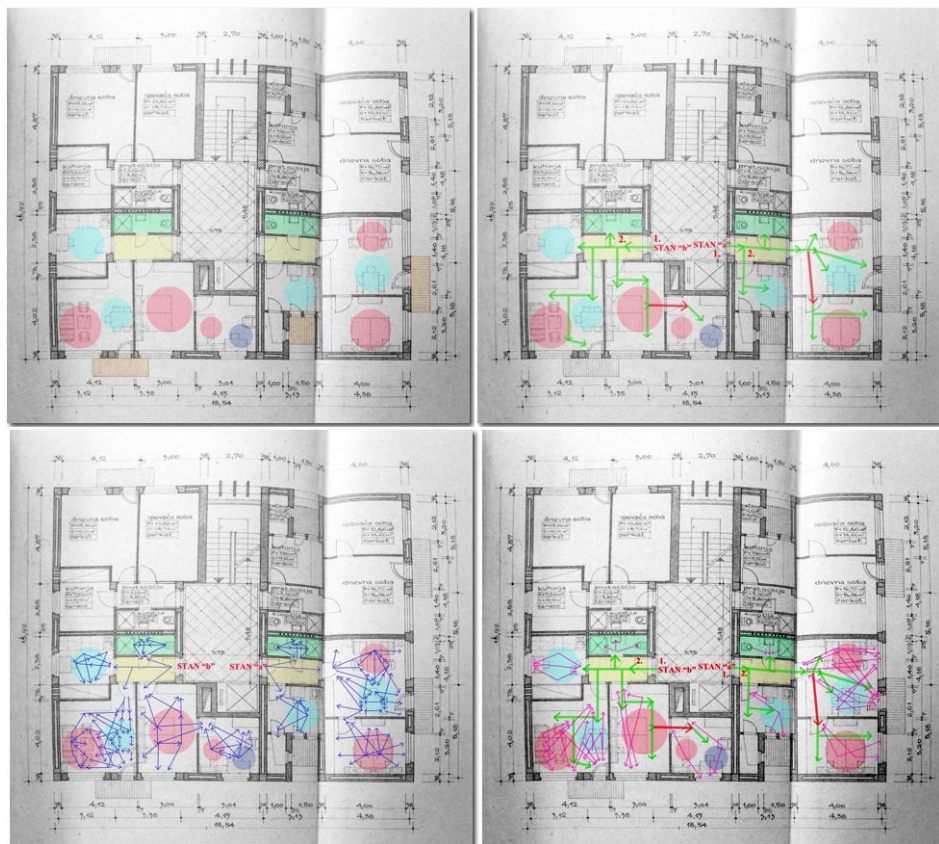
A tényleges analízist megelőző elemzés kitér az egyes épületek és lakások jellegzetességeire, figyelembe véve a az egyes specifikumok mellett a kollektív lakhatás alapvető igényét és megvalósulását. A kiválasztott tervek különböző, szerkezetileg és méretben is eltérő lakásokkal foglalkoznak, így a sugárút kiépítésének szakaszaiban megvalósuló koncepciók eltérő megoldásokat mutatnak, de értékelésük módszertana megegyezik. Az analízis által teljes képet kaphatunk a szocializmus alatt megvalósuló tervekről, ezek sikeres vagy sikertelen interpretálásáról. Párhuzamba állítva más, a volt szerb tagköztársaságban megvalósuló tervekkel kapható teljes kép a területi sajátosságokról, de a konzekvenciákat levonva ez elhanyagolható. A kiépítés idejében egyező (1957/58) típuslakások (*Pregled tipskih projekata malih stanbenih zgrada, 1958*) eltérő területtel, kommunikációs vonalakkal és megvilágítási megoldásokkal, beosztással rendelkeznek. Már az előzetes vizsgálat rávilágít arra, hogy a legnagyobb eltérések az egykori Jugoszlávia északi és a központi területein megvalósuló tervezés között maga a lakás nettó alapterülete, a szabványosított lakások közötti különbségek legjobban a garzonlakásoknál figyelhetők meg: Szabadkán 22,90 m², míg a *Pregled tipskih projekata malih stanbenih zgrada (1958)* könyv alapján a szerbiai garzonlakások alapterülete 31,39 m² + 5,19 m².

5. Az 1957 és 1966 között épült lakások táblázatos elemzése

Az elemzés alapja a tervek-alaprajzok technikai, technológiai jellemzőinek összehasonlítása, illetve az építkezésekkel, a lakás szerkezetével összefüggő gazdasági jellemzők, valamint a strukturális analízis választ ad a családok, egyének társadalmi, szociális jellemzőire is.

Megfelel-e	norma	műterem (m ²)	3.5.sz(m ²)	3.sz(m ²)	2.5.sz(m ²)	2.sz (m ²)	1.5sz(m ²)	1sz (m ²)	garzon(m ²)	Periódus/típus
NEM	48.00/61.00					X 46.80				
NEM	66.00/82.00		X 57.20							1959 IAS/SzTL F:138
NEM	48.00/61.00					X 45.89+6.11				
IGEN	32.00/42.00							X 38.74+6.11		1957/1958- TIP:133-3-IV
NEM (rossz komm.)	48.00/61.00					X42.86+ 5.25				
IGEN (rossz komm.)	66.00/82.00		X							1957/1958- TIP:135-7-IV
NEM (rossz komm.)	48.00/61.00					X47.32+ 5.19				
részben IGEN	48.00/61.00					X47.32+ 5.19				1957/1958- TIP:133-8-VI
IGEN (rossz komm.)	27.50/33.00								X 31.39+5.19	
NEM	27.50/33.00								X 22.90	1960- IAS/SzTL, F:138,
IGEN	58.00/33.00				X 67.40					
IGEN (nincs norma)		X 69.80								1966- ZZUS IV/4, U- 1198, ZZUS IV/1
IGEN (a variáció, rossz komm.)	48.00/61.00					X 58.80				
IGEN	66.00/82.00		X 77.28							
SU (7), TIP(7)	SUM:14	1	/	2	1	7	/	1	2	Elemzett ter- vek száma

A Sugárút kezdeti szakaszán, Sibin Đorđević tervezte lakás általános elemzése (IAS/SzTL, F:138 1959. szám nélkül):

6. Következtetés

„A megfelelő menedék többet jelent egy tetőnél az ember feje felett. Ez megfelelő magánéletet is jelent; megfelelő teret; fizikai elérhetőséget; megfelelő biztonságot; a bérlő biztonságát; strukturális stabilitást és tartósságot; megfelelő világítást, fűtést és szellőzést; megfelelő alapinfrastruktúrát, mint a vízellátás, csatornázás és szennyvíz elvezetés; a környezet megfelelő minőségét és az egészséggel összefüggő tényezőket; és megfelelő és hozzáférhető helyszínét a munkavégzésnek és az alapvető szolgáltatásoknak: mindezt megfizethető és elfogadható áron.” (The Habitat Agenda, 60. tétel)

A Habitat Agenda és más szociológiai, társadalmi és általános tényezők alapján a lakhatás és a lakás kérdését tartjuk az egyik legalapvetőbb szükségletnek, valamint minden humán és műszaki aspektusa alapján a minőségi élet egyik feltétele a megfelelő élettér és menedék, a lakás - lakótér kialakítása. A lakhatás és lakóközösség két kapcsolódó, mégis jellegében eltérő formája valósul meg, e két fő vonal kötődik az individuális- családi házban megvalósuló és kollektív- lakóépületben létrejövő élethez. Általánosságban és a város- és lakásépítési gyakorlatban az urbanus közegben eltérően jelentkeznek a különböző típusú lakóegységek, de már a perifériákon tömbösítettek a funkciók és egységek. A változatos lakósűrűség Szabadka központi területére jellemző, ahol még váltják egymást a magasházak a családi házakkal. A lakhatás formája, a lakósűrűség változásainak tükrében lehet individuális és kollektív, valamint kevert, ami az állam északi területeit, a kisebb városokat jellemzi. Ezek a mutatók meghatározzák a városi környezetet és kihatnak a szociális és társadalmi viszonyokra is. Ez a hatás elsődlegesen fordított, hiszen a társadalom egy-egy elkülönülő rétege használ, a korra, igényre és területre jellemző szabványépületeket és típusokat.

Az 1950-es évektől a nyolcvanas évekig a lakás és lakhatás minőségét kizárólag a műszaki-technológiai követelmények, szabványok és rendeletek határozták meg, így azok a mutatók, amelyek a minimális és optimális nettó alapterületet definiálják nem csak az általános értelemben vett, hanem a szociális lakásoknál is. Az eddigi gyakorlattal ellentétben, részben már a humán faktor is helyet kap a lakáson belüli élettér kialakításában, de nem pontosan meghatározott, hogy mit tekintünk megfelelő-visszaulva az Agenda Habitatra- lakásnak, amivel meghatározhatjuk a lakhatás legalacsonyabb, de még elfogadható szintjét, sem a minimális alapterületek normáit, szabványait, mint a netto alapterület, lakósűrűség a lakáson belül, amit egy-egy ember minimális tere határoz meg s más mutatókat. Annak érdekében, hogy meghatározzunk egy, még elfogadható szintet, az általános tényezők mellett meg kell vizsgálnunk a társadalmi, szociális, szociológiai, gazdasági, földrajzi, kulturális jelenségeket, viszont mindezek között a legfontosabb maga az emberi tényező (a különböző igények, szokások és életmód). Az általános befolyásoló tényezők, amelyek ténylegesen kihatnak a városra, vagy más urbanus közegen belüli lakhatásra, mint flexibilitás, a különböző funkciók összekapcsolása vagy összekeverése (otthon, munkahely, általános funkciók), más szolgál-

tatások (kereskedelem, szolgáltatóipar, kulturális ipar); belső és külső flexibilitás-variálhatóság: a belső alatt értjük a lakáson belüli funkciók megváltozásához igazodó hozzácsatolásokat, illetve elvonásokat, míg a külső rugalmasság egy olyan jelenség, amelyikre az épület és az urbánus közeg közvetlen jellege hat ki, harmadikként a gazdasági tényezőt tekinthetjük, vagyis, hogy kinek a tulajdonában áll a lakás, illetve adott esetben a ház.

A második világháború után Szabadkán alapvető igényként jelentkezett a lakás, hiszen a növekvő népesség, a lebombázott területek, higiéniai szempontból nem megfelelő lakásállomány egyre nagyobb hiányt generált. A magánpénzek már nem álltak rendelkezésre, így a lakóépületek építése közpénzekből, az állami szektor bevonásával valósult meg. Az újonnan épített lakóépületek az önkormányzatok, helyi szervezetek-hatóságok tulajdonában álltak, megalakultak a lakásszövetkezetek. A múlt század hatvanas éveitől lehetővé vált a saját lakás megszerzése, mégpedig a lakáshitelek segítségével, amelyeket különböző állami, önkormányzati intézmények folyósítottak a polgároknak. Az ilyen típusú lakások a nem kereskedelmi (nem piaci) célokra épített egységek kategóriájába tartoznak, így valósult meg a közzsférőben az úgynevezett szociális lakhatás. A hetvenes években kezdődő magánosítás után az ilyen lakások piaci státusza és elérhetősége megváltozott, eddig bizonyos közösségi és társadalmi csoporthoz tartozó személyek juthattak hozzá, főleg azok, akik saját erőből nem tudtak volna lakást vásárolni. Sok esetben, s ezt a Tito marsall sugárút épületeinek helyszíni felmérése során is kiderült, azokat a lakásokat, amelyeket szociális célra, mintegy átmeneti otthonként adtak legtöbb esetben a bérlőknek, nem egy ideiglenes megoldást szolgáltattak, hanem még a család növekedésével is számolva, több generáció együttélésének színtere lett. A szociális lakásokat úgy alakították ki, hogy azok csak egy bizonyos ideig és kettő-négy tagú családot lássanak el, de még a gazdasági helyzet változásával se cserélődött le a lakóközösség.

A Habitat Agenda alapján, ami tartalmazza a minőségi élethez és élettérhez szükséges követelményeket, arra következtethetünk, hogy a lakáshoz való jog, az otthon léte kihat nem csak az életkörülmények változására, hanem arra is, hogy az adott személy milyen szerepet tölt be a társadalomban, így módosul az interakció és megítélés társadalmi és egyéni szinten. A folyamat, az alaprajzok és a kronológiai áttekintés után, egy általános következtetést vonhatunk le, ami nem csak a múlt század ötvenes és hatvan éveiben, a szocialista szellemben épült lakásaira vonatkozik, hanem a mai építésűekre is. A fizikai és mennyiségi tényezőkre, mint a

szobák száma, mérete, műszaki és higiéniai szabványai, a szigorúan meghatározott objektív paraméterekre csak kiegészítésként tekinthetünk a minőségi élet kérdésében. Ezek mellett a meghatározható jellemzők, az adatokkal minősíthető mutatók mellett, a szubjektív mutatók is helyet kapnak a meghatározásokban.

A vizsgált lakások tekintetében leggyakoribb esetben se az objektív, se a szubjektív mutató nem teljesült megfelelő mértékben, de figyelembe kell venni, hogy milyen célt szolgáltak ezek a lakások, illetve, hogy alaprajzi változtatásokkal a kategóriák variálásával megfelelő élettér hozható létre, s általánosságban ezek az egységek összhangban álltak az alapkövetelménnyel, hogy a lakás megfelelő, megfizethető és hozzáférhető legyen.

Felhasznált irodalom:

Könyvek:

1. DIT Subotice (1975), Subotica, 30 godina rada Društva inženjera i tehničara Subotice
2. *Iványi*, István (1892), Subotica, Szabadka szabad királyi város története, Štamparija Jožefa Bitermana Istorijski Arhiv Subotica 146
3. *Maldini*, Slobodan (2007), Enciklopedija arhitekture (Tom 1, 2: Arhitektura u Srbiji u XX veku), saját kiadás
4. *Mitrović*, Mihajlo editor (1953), Beograd, Gradovi i naselja u Srbiji-Razvoj, urbanistički planovi i izgradnja 1946-1951, Naučna knjiga
5. *Neufert*, Ernst (2003), Beograd, Arhitektonsko projektovanje, Građevinska Knjiga
6. *Petrović*, Mina (2004), Beograd, Sociologija stanovanja. Stambena politika: izazovi i mogućnosti, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
7. Pregled tipskih projekata malih stanbenih zgrada (1958), Beograd, Ekonomski Institut NR Srbije
8. Rukopis Piroške *Mesaroš* (Mészáros Piroska kézírata)
9. Saopštenje Dragutina *De Negrija* (Dragutin de Negri nyilatkozata)

Tervek és szabályzatok:

1. Generalni Plan Subotica-Palić do 2020, Szabadka 2020-ig terjedő Általános Terve (2000), Subotica, Zavod za Urbanizam
2. GUP SUBOTICA- PALIĆ 2000 (1981), Subotica, Zavod za urbanizam i geodeziju Pravilnik o uslovima i normativima za projektovanje stambenih zgrada i stanova (13.06.2012.), Službeni glasnik Republike Srbije 58/2012

Folyóiratok:

1. *Aladžić, Viktorija* (2008) Građevinski pravilnik gradske opštine Subotice iz 1938. godine, Zbornik radova Građevinskog fakulteta 7, Subotica, 67.
2. *Aladžić, Viktorija* (2007), Uticaj Zakonodavstva na prostorni razvoj Subotice od kraja XVIII do druge polovine XX veka, doktorska disertacija, Subotica, 159-169, 208, 219.
3. Društvo Arhitekata Subotice: Arhitektura Subotice 1944-1984, Subotica, 1984.
4. *Hovány, Lajos*, Vízépítési gondok a Palicsi-tó vízgyűjtő területén, zEtna 16. Zenta
5. *Mitrović, Vladimir* (2005), Naša arhitektura je bila prozapadno orijentisana, Intervju: arhitekta Karlo De Negri, Vladimir Mitrović, DaNS 51, 16.
6. *Rudinski, Antun* (1984) Tri rukopisne karte Subotice iz druge polovine XVII veka, Rukovet 2, NIO Subotičke novine, Subotica, str. 178-184
7. The Habitat Agenda (1996), Cities and Homes for All, Istanbul

Archív anyag:

1. Magyar Szó 1964-1970
2. Subotičke Novine 1964-1968
3. Szabadkai Történelmi Levéltár (IAS/SzTL)
4. Zavod za urbanizam subotica (ZZUS)